

KONVERENTS
„MÄLU, SUHTLUS, KULTUUR“
11. mail 2012 Tartu Ülikoolis

Teesid/Abstracts

Sisukord

Töökad ja ausad, „tuppisuut“ ja tummahambad, soomlased ja eestlased Heinike Heinsoo.....	2
Õpetaja või sõnaraamat: uute sõnade õppimine võõrkeeletunnis Eva Ingerpuu-Rümmel.....	3
Diskursuse implitsiitsed elemendid kui intervjuu täieõiguslikud liikmed Dmitri Kulakov.....	4
The Role of Memory in Vocalization and Voice Recognition Viivian Jõemets.....	5
“Think memory a river” – mineviku maalimine ja kaduvuse mäletamine Paula Meehani luules Kärt Vahtramäe.....	5
Külma sõja perioodi kujutamine eesti ajalooõpikutes Keit Korbits.....	6
Mälu ja kultuur kultuuris Ühendriikide relvaõiguste näitel Pille Põiklik.....	6
Viited „eldiskursustele“ kui vahend kultuurimälu uurimiseks Marge Käsper.....	7
Mäludiskursus, ideoloogia ja identiteediloome Raili Marling.....	7
Kultuurimälu ajaperspektiivis: Akbar ja Hamza Silvi Tenjes.....	8

Töökad ja ausad, „tuppisuut“ ja tummahambad, soomlased ja eestlased

Heinike Heinsoo (Tartu Ülikool)

Keelemälu erineb rahva vaimsest loomingust selle poolest, et see esineb keelevormide ja keelekasutusena igasuguses situatsioonis. Me leiame keelemälu igapäevasest kõnest, ajalehetekstidest, ilukirjandusest, vanadest raamatutest, ka rahvalauludest jm. Keelemälu peidab end nii sõnavaras, fraseoloogias, süntaksis kui ka morfoloogias. (Sutrop 1999) Eestlased ja soomlased on alati enda põhilisteks väärtusteks pidanud töökust ja ausust (Pajupuu 1995) ja soomlaste puhul on lausa rahvusvaheliseks stereotüübiks vähese jutuga tuim mees. Ka eestlaste rahvatarkus peab vaikimist kõnelemisest väärkamaks. Mõningates artiklites olen vaadelnud, kuidas eestlaste ja soomlaste mentaliteet kajastub vanemas ja uuemas sõnavaras, idioomides, metafoorides, vanasõnades ja kõnekäändudes (Heinsoo 1999, 2002, 2003). Tahan oma ettekandes anda ülevaate eestlaste ja soomlaste põhiväärtustest läbi sõnavara ja imagokujunduse prisma.

Kirjandus

- Heinsoo, Heinike 1999. Talkative as a Finn or an Estonian. – *Fenno-Ugristica* 22. Indo-European–Uralic–Siberian Linguistic and Cultural Contacts. Toim. Ago Künnap. Tartu: Tartu Ülikool, 77–84.
- Heinsoo, Heinike 2002. Aus ei ole valelik ja lihtsameelne ei ole kaval. – *Fenno-Ugristica* 24. Tartu: Tartu Ülikool, 88–95.
- Heinsoo, Heinike 2003. O aina työn touhussa kui kusiainen. – *VIRSU: Viro ja suomi: kohdekielel kontrastissa*. Eds. by P. Muikku-Werner, H. Remes. Joensuu: Joensuun yliopisto, 177–184.
- Pajupuu, Hille 1995. Eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonikäitumise tagamaadest. – *Keel ja Kirjandus*, 767–776.
- Sutrop, Urmas 1999. Meie esivanemate rahvatarkus ja maailmapilt: mida keel mäletab? – *Mäetagused* 11, 113–119.

Õpetaja või sõnaraamat: uute sõnade õppimine võõrkeeletunnis

Eva Ingerpuu-Rümmel (Tartu Ülikool)

Uute sõnade õppimine on üks võõrkeeletunni põhitegevusi. Kirjalikke ülesandeid tehes või suulist väljendust harjutades tulevad esile sõnad, mis võivad õpilastele täiesti tundmatud olla. Õpetaja konstrueerib uutele sõnadele tähenduse multimodaalsel viisil – ta kasutab verbaalset väljendust, prosoodiat, kehaliigutusi ning abivahendeid (näiteks tahvlit, sõnaraamatut). Ettekanne tutvustab uurimust, mille eesmärgiks oli selgitada, millised on õpilaste tegevused ja kuidas nad annavad tagasisidet õpetajale tähenduse konstrueerimise protsessi jooksul. Uurimistöö jaoks videolindistati eesti ning prantsuse keele tunde ülikoolis. Käesoleva uurimuse teostamiseks kombineeriti diskursusanalüüs ja mikroetnograafiline lähenemine.

Videolindistatud tundides toimub suhtlemine õpitavas keeles. Materjali analüüs näitas, et mõned õpilased jälgivad üksnes õpetajat ning mõned jagavad oma tähelepanu õpetaja ja abivahendite vahel, kasutades sõnaraamatut või sülearvutit sõna tähenduse leidmiseks.

Õpilased väljendavad arusaamist või segadust peamiselt liigutusliku tagasiside kaudu (noogutus, naeratus, pilgu suund). Nende kehaliigutused viitavad samuti, et (e-) sõnaraamat ja õpetaja multimodaalne tegevus võivad olla üksteisele täienduseks – õpilased võivad kombineerida õpetaja konstrueeritud tähenduse sõnaraamatus esitatud tähendusega.

Kirjandus

Goodwin, Charles 2000. Action and embodiment within situated human interaction. – *Journal of Pragmatics*, 32 (10), 1489–1522.

Lazaraton, Anne 2004. Gesture and speech in the vocabulary explanations of one ESL teacher: A microanalytic inquiry. – *Language Learning: A Journal of Research in Language Studies*, 54, 1, 79–117.

Diskursuse implitsiitsed elemendid kui intervjuu täieõiguslikud liikmed

Dmitri Kulakov (Tartu Ülikool)

Käesoleva ettekande eesmärk on näidata ja seletada, et diskursuses esinevaid implitsiitseid elemente ja eri pragmaatiliste võtetega väljendatud vastuseid on võimalik käsitleda ametliku intervjuu kontekstis võrdõiguslike vastetena leksikaalselt ja grammatiliselt korrektsetele lausetele. Osaledes kommunikatsiooniprotsessis, omab inimene suhtlejana (aadressandina) haruldast võimet kasutada peaaegu piiramatut diapasooni erinevaid semiootilisi ressursse, et luua teisele inimesele (aadressaadile) edastatavaid tähendusi (Leuween 2005). Sellisel moel loodud kommunikationiaktid ei pruugi kattuda tavaarusaama järgi oodatavate leksikaalselt ja grammatiliselt „õigete“ täistähenduslike lausetega. Igapäevaelu olukordades ei tekita selline kommunikatsiooniviis imetlust ning jääb sageli inimestele kui suhtlejatele endile tähele panemata. Kuid ametlikes suhtlusolukordades, mis eeldavad võimalikult selgelt ja ühetähenduslikult sõnastatud vastuseid, muutub arusaamine inimese-respondendi võimest luua tähendusi mitmekesistes avaldumisvormides eriti oluliseks, ning intervjuueerija oskus neid tähendusi vastavalt ka tõlgendada saab peaaegu määravaks. Ettekande materjal kujutab endast mälu järgi kirja pandud ja joonistustega varustatud näiteid möödunud, 2011. aasta Eesti rahva ja eluruumide loenduse tavaloendaja tööst. Vastavalt üldistele loenduse läbiviimise reeglitele loeb intervjuueerija küsimusi alati sellisena, nagu need on loendusjuhendis antud. Kuid määravaks ja sageli tähelepanust kõrvale jäänud inimsuhtluse aspektiks osutus see, et respondendid ise suutsid anda oma vastuseid äärmiselt erinevates avaldumisvormides, mis alati pakkus loendajale endale laialdase, kuid samas ka vastutusrikka võimaluse selliseid vastuseid õigesti interpreteerida.

Nii osutus loendaja oluliseks ülesandeks leida vastavus küsitlusankeedis oleva vastusevariandi ja respondendi poolt silmas peetava tähenduse vahel. Selle kahe verstaposti vahel asus erinevaid semiootilisi ressursse kasutav, sageli pragmaatiliselt lünklik ja implitsiitsete elementide abil kujundatud respondendi „oma sõnadega“ öeldud vastus. Sellisel moel vastuste loomine ja tõlgendamine räägib nii inimese kui suhtleja imetlusväärsest võimest kommunikationis mitmekesiselt suhelda, kuid osutab ka vajadusele panna tähele, et diskursuse implitsiitsed elemendid on võimelised mängima ametliku intervjuu kontekstis võrdväärset rolli leksikaalselt ja grammatiliselt täielike vastuslausetega. See pakub huvi ja arenguvõimalusi inimeste kommunikatiivsetest võimetest huvitatud keeleteadlastele kui ka lingvistiliste teadmiste rakendamisele praktiliste tööülesannete täitmisel.

The Role of Memory in Vocalization and Voice Recognition

Viivian Jõemets (University of Tartu)

The conference paper will focus on the role of memory in voice production and voice recognition. We shall analyze the role of memory in the development of vocal identity and look into the question of memory in voice recognition.

The factors that build up a vocal identity of a person are not well known today. Although some qualities of voice may be explained by physical conditions such as the length of vocal folds, other aspects of how our voices sound are probably due to accumulated experiences that are consciously or unconsciously stored in memory.

All processes of recognition are based on memory. Voice recognition is an innate capacity that we believe not to be subjected to training. Humans share the capacity for voice recognition with other mammal species such as horses and monkeys. If voice recognition is an innate capacity that we share with phylogenetically distant mammal species, it must consequently carry some vital function in the survival of the species. We shall discuss some hypotheses concerning the role of voice recognition.

“Think memory a river” – mineviku maalimine ja kaduvuse mäletamine Paula Meehani luules

Kärt Vahtramäe (Tartu Ülikool)

Eleegilise luule üks funktsioone on mäletada ja mälestada kadunut ning jäädvustada kadunu sõnadesse. Seeläbi toimib eleegiline luule selle looja ja/või selle lugeja jaoks osana leinaprotsessist – kaotuse verbaliseerimine võimaldab sellega tegeleda, end sellest samaaegselt distantseerida ning sellega tähendusrikkalt suhestada. Lisaks puutub kaotuse teema alati ka otsesemalt või kaudsemalt iseenese kaduvuse idee töötlemisse, kohandamisse ja omakstegemisse.

Paula Meehani luuletused “The man who was marked by winter” ja “Woman found dead behind Salvation Army hostel” (1994) kirjeldavad mõlemad luuletuste minategelasele võõraste inimeste traagilisi surmajuhtumeid, millele tunnistajaks ollakse. Luulest saab mõlemal puhul tööriist nii mäletamiseks kui unustamiseks – enese kaduvuse meeldetuletamiseks ning sellega leppimiseks. Ettekanne keskendub seega nende kahe luuletuse tõlgendusele surmast ja kaduvusest ning mäletamise ja jäädvustamise olulisusest. Vee rolli lahtimõtestamiseks võetakse appi ka sama autori hilisemad luuletused “Coda: Payne’s Grey” ning “Peter, Uncle” (2009).

Külma sõja perioodi kujutamine eesti ajalooõpikutes

Keit Korbits (Tartu Ülikool)

19. sajandil oli Leopold von Ranke veendunud, et ajalugu on teaduslikult tunnetatav ning meil on tegelikkuses võimalik ajaloolist tõde teada saada, kuna objektiivsus sõltub vaid ajaloolase tahtest ja kompetentsist. Hilisematest, 20. sajandi teoreetikute on aga nt. Hayden White rõhutanud hoopis seda, et ajalugu on oma olemuselt alati narratiivne. White esindab skeptilist hoiakut, mis tänapäeval on ajaloolaste seas levinud ajaloo uurimise objektiivsuse suhtes ning toonitab, et subjektiivsus on ajaloo uurimises paratamatu ja ajaloolase subjektiivne vaatenurk mõjutab paratamatult kõiki tema uurimistulemusi. Igast perioodist võime me seetõttu saada kümneid lugusid, kusjuures ükski neist pole tõde ega vale või tõesem kui teine, kuna meil lihtsalt puuduvad kriteeriumid, mille alusel seda hinnata. Külma sõda on just üks selline huvitav periood ajaloos, millele ei vaadata ühtemoodi tagasi ning mida erinevad kultuurid mõistavad ja mäletavad erinevalt. Oma ettekandes vaataksin lähemalt näiteid kolmest eesti ajalooõpikust, millest kaks on ilmunud Nõukogude Liidu ajal ja kolmas alles 2000. aastal. Eesmärgiks oleks võrrelda, kas ja kuidas külma sõja pilt ajas muutub. Analüüsi tulemusena peaks selguma, milline on see külma sõja narratiiv, mis nendest õpikutest välja tuleb ja kui palju ning mille poolest need jutustused omavahel erinevad.

Mälu ja kultuur kultuuris Ühendriikide relvaõiguste näitel

Pille Põiklik (Tartu Ülikool)

Ameerika Ühendriikidele relvaõiguste aluseks on Teine Põhiseadusparandus, mille sõnastus jätab palju tõlgendusruumi. See on viimase paarisaja aasta jooksul tekitanud elavat arutelu selle täpse tähenduse ja rakenduse üle. Käesolev ettekanne keskendub kolmele relvaõigustega seotud kohtuasjale (United States v. Miller, District of Columbia v. Heller ja McDonald v. Chicago), mis on jõudnud Ühendriikide Ülemkohtusse ning on antud küsimuses pretsedentidena juhiseks alamaste astmete kohtutele ja seadusandjatele.

Ettekandes rakendatakse ideid kriitilise diskursusanalüüsi raamistikust ning Fairclough ja Fairclough (2012) mudelist, mis kombineerib diskursusanalüüsi argumentatsiooniteooriaga. Analüüsi fookus on ülemkohtunike kirjutatud arvamustel ning sellel, kuidas need arvamused konstrueerivad Teise Põhiseadusparanduse ja relvaõiguste ajalugu – kuidas seda mäletatakse ja millist tähtsust ning rolli sellele omistatakse. Tulemused näitavad, et diskursuse toimijate (antud juhul ülemkohtunike) ideoloogia ja eelistatud metadiskursus vormib nende mälu ning juhivad valikuid argumentide esitamisel. See viib olukorrani, kus ülemkohtunikel on väga erinevad arusaamad Ühendriikide ühiskonna põhiväärtustest ning nende väärtuste juurutamisest sealse kultuuris.

Viited „eeldiskursustele“ kui vahend kultuurimälu uurimiseks

Marge Käsper (Tartu Ülikool)

Ettekanne lähtub prantsuse uuema põlvkonna diskursuseanalüüsi ühe esindaja Marie-Anne Paveau (2006) diskursusekäsitlusest, mis seob Michel Pêcheux' 1970ndatel väljapakutud „diskursiivse semantika“ meetodi varasemate ja kaasaegsemate sotsiaalse mälu ja taju-uuringutega. „Diskursiivsest semantikast“ pärinev „eeldiskursuste“ (pr *prédiscours*) mõiste võimaldab lühidalt öeldes instrumentaliseerida keeleliste vahendite kaudu meie taju, mis põhineb mälopildidel, ettekujutustel, teadmistel vms eelkonstrueeritud olekus sisalduval infol, millega kategoriseeritava objektile või situatsioonil peab leiduma teatav samasus. Keelelisteks märkideks (pr *indices*) neist eeldiskursustest võivad olla näiteks pärisnimedega seonduvad mälopildid, „õigete“ tähenduste või etümoloogia meenutamine... Käsitlust illustreerivad näited tuuakse ettekandes ühest uurimusest 2005. eesti pressist, kus kõige erinevates kontekstides meenutatakse Karl Marxi...

Mäludiskursus, ideoloogia ja identiteediloome

Raili Marling (Tartu Ülikool)

Mälu on alates 1980. aastatest kujunenud üheks tänase teooriamaastriku „moeterminiks“, millega on paratamatult kaasnenud teatav ülekasutusest tulenev tähendusest tühjenemine. Hoolimata sellest teoreetilisest ähmastumisest on mälu nii ajaloo- kui poliitilises diskursuses mõjus ideoloogiline tööriist, eriti seoses pea sakraliseeritud mälu paikade (ausambad, muuseumid) või tüvitekstidega. Nii mõnestki riigis on peetud „mälusõdu“, seda ka Eestis (Pronkssõdurist Sofi Oksanenini). Käesolev ettekanne teeb sissevaate „mälubuumi“ olemusse kultuuri- ja ajalooteoorias, keskendudes eelkõige mälu ja ideoloogia pingekohtadele ja nende realiseerumisele diskursuses, eriti poliitilises retoorikas.

Kultuurmälu ajaperspektiivis: Akbar ja Hamza

Silvi Tenjes (Tartu Ülikool)

Kommunikatsiooni *kolmjalg* on informatsiooni ülekandmine, loo jutustamine ja olemise tunnetamine (Galbi 2003). Info ülekanne toimub siis, kui kaks inimest suhtlevad, nt *skype*'i vahendusel, telefoniga, saadavad tekstisõnumeid. Loo jutustamine pakub toitu info ülekandmise jaoks. Meie meeled, tunnetuslikud väärtused jm mõjutavad jutustatava loo stiili ja ka seda, kuidas inimesed loovad loo kehalist tähendust. Loo jutustamine käib koos tundmuslik-mõtteka toimimisega, mis on erinev info ülekandmisest. Olemise tunnetamine, oma olemasolu tunde tähendus sõltub aktiivsusest läbi kogu elava keha alates rakkude vastastikusest toimimisest füüsi(ka)liste stiimulite mõjul kuni kõige abstraktsemate kognitiivsete protsessideni välja.

Kui Lõuna-Prantsusmaal umbes 31 000 aastat tagasi elanud inimesed maalisid koopasse erinevaid värve kasutades loomi ja mitme loomaga stseene, võime küsida, mis pani neid seda tegema? Miks kujutamine, mitte rääkimine? See võis olla vastus helidele ja häälele, mis kajasid vastu mäenõlvadelt mammutite hüüetest, samuti valgusele ja varjudele. Joonised võisid olla eelajaloolise inimese vastus millelegi ebareelsele, tema tunnetuslikud, meelte kaudu tehtavad valikud.

Kõrgeltarenenud Lõuna-Aasia impeerium oli Akbari valitsemise ajal 16. sajandil koht, kus valmistati Hamza-lugude kogumik, mis toetab peale info ülekandmise ja loo jutustamise just olemise tunnetust. Akbari õukond tundis lähedalt islami teadmisi ja praktikaid, toetas oma alamate religioosset vabadust, kellest enamik olid hindud, liitis pärsia kultuuri ja keele, õppis Otomani impeeriumi ning Hiina keisririigi kultuurist. Euroopas oli samal ajal „teisitimõtlejate“ väljaajamine, põletamine, juutide, muslimite ja mitte-katoliiklaste jõuga katoliku usku pööramine, hugenottide brutaalne tapmine ja 30-aastane sõda.

Hamza oli islami võitleja, üksi vaenlaste keskel, kellega jutus huvitavaid lugusid. Hamza kodu oli sassaniidide-aegne Iraan ning lood temast ringlesid suulises ja kirjalikus traditsioonis rohkem kui tuhat aastat. Hamza-lugude juured võisid olla Hamza b. 'Abd al-Muttalib ja Hamza b. 'Abd Allah'i elulugudes. Esimese ja teise isiku sündimise vahe on 200 aastat. Esimene kirjalik tekst Hamza seiklustest koos Hamzaga loodi väidetavalt 1200 aastat tagasi (Hanaway 1970, viidatud Galbi 2003 järgi).

Akbari õukonnas loodi 1400 tohutut fooliot, kuldse ja värvilise raamiga maali, millest tänaseks on teada 170. Hamza-lugude piltidega kogu stimuleerib meeli läbi kõigi sensorsete modaalsuste ja tunnetuse kõige peenemate astmete. Karakterite tegevus on loo fookus. See seob meeled, eriti nägemis- ja kuulmismeelt. Hamza-lugude fooliote kaudu võib inimene kogeda ühe esituse sees olemasolu tunnetust nii kujutamise, paigutuse, detailide kui värvide jpm tõttu. Hamza-lugude kogumik oli Akbari investering, tundmusliku kommunikatsiooni meistriteos, mis annab tuge ka uuele meediale ning kommunikatsiooniteenustele tänases maailmas, pakub ressursse virtuaalmaailma jaoks.